

REZUMAT

În această perioadă zbuciumată din istoria Bihorului, și a ținuturilor învecinate, fruntașii mișcării de emancipare culturală au fost fie clerici, fie laici, ferm atașați de Biserica și neamul lor românesc. Deși făceau parte din două stări bisericești distincte, clericii bihoreni au colaborat în mod roditor cu fruntașii mirenilor și s-au identificat cu idealurile naționale și culturale ale poporului dreptcredincios.

Deși în această lucrare am împărțit personalitățile vieții culturale bihorene pe criterii didactico-sistematice în două grupări: *clerici* și *mireni*, trebuie să recunoaștem că cele două cete de militanți pentru emanciparea culturală și confesională a românilor crișeni, formează un tot unitar; adică au luptat împreună având dificultăți, dar și reușite comune.

Mai mult decât atât, remarcăm și o colaborare strânsă și fructuoasă a ortodocșilor și greco-catolicilor din Bihor în vederea dobândirii deplinei libertăți naționale, sociale, culturale și ecleziastice. În relațiile dintre cele două-Biserici-surori evidențiem pe baza documentelor din arhive și a studiilor istorice obiective atât convergențe cât și (anumite)divergențe. Animizitățile dintre cele două strane ale Bisericii românești sunt copleșite însă de conlucrarea roditoare care a existat între ele, între reprezentanții lor de frunte. De la îmbrățișarea cordială dintre mitropoliții Șaguna și Lemeni de pe Câmpia Libertății și până la fraternizarea ierarhilor și credincioșilor ortodocși și greco-catolici în zilele Marii Uniri- s-au scurs decenii de dureri și lupte comune, de speranțe și năzuințe firești. Cu toate că împreună-lucrarea dintre cele două Biserici românești și dintre clerici și mireni a estompat toate divergențele și ostilitățile dintre frați, cercetând sursele primare, adică documente de arhivă, corespondență, articole din publicațiile celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, găsim și o anumite animozități între fruntașii românilor crișeni.

Contextul istoric deosebit de complex, precum și subiectivitatea umană explică parțial, aceste atitudini. Trebuie să ținem cont că în Bihor oprimarea națională, culturală și ecleziastică era mai mare și mai acerbă decât în celelalte ținuturi ale Transilvaniei și Banatului, că guvernării de la Budapesta având acordul tacit al Curții vieneze, duceau o politică perfidă de maghiarizare și că Biserica în mod aparte, Biserica ortodocșilor bihoreni reprezenta singura apărătoare a identității naționale și culturale a românilor de aici.

Studiind viața și activitatea personalităților clericale și laice din ținutul bihorean-înțeles ca un areal mai vast decât este actualul județ Bihor-remarcăm câteva trăsături dominante-trăsături care au marcat de altfel-lupta de emancipare națională, culturală și bisericească a bihorenilor ortodocși în timpul dualismului austro-ungar (1867-1918) ca și în cele două decenii precedente, adică în zbuciumata perioadă post-pasoptistă 1849-1867.

Observăm că deși nu toți fruntașii clerului bihorean proveneau din acest ținut (ex, Mețianu era din Țara Bârsei, Nicolae Fîru din Banat, Roman Ciorogariu arădean,aceștia preluând cărmuirea duhovnicească a ortodocșilor bihoreni)s-au identificat cu năzuințele lor naționale, culturale și bisericești. Pe de altă parte bihoreni, ajunși pe scaunul vlădicesc al Aradului Ioan Ignatie Papp, Iosif Goldiș, Miron Romanul, ori chiar pe jilțul mitropolitan de la Sibiu,Miron Romanul,Vasile Mangra- au păstorit peste o obște de clerici și credincioși mult mai mare.

Așadar, marii bărbați ai Bisericii bihorene- fie că au fost clerici fie că au fost laici implicați trup și suflet în susținerea Bisericii, în emanciparea culturală și în realizarea idealurilor naționale-, au fost oameni providențiali, conștienți de vocația și misiunea lor.În acest sens- clerici și laici deopotrivă-și-au asumat jertfa, deoarece în această perioadă iubirea față de Biserică,Școală și Nația română,genera ostilitatea guvernanților maghiari, ca și suspiciunea Curții vieneze. Protopopul-istoric Ioan Papp, Gheorghe Ciuhandu, ca și confrății lor ce slujeau în bisericile Bihorului au fost acuzați de *atitudine „nepatriotică”* (adică de necredincioșie față de statul maghiar)de infidelitate față de monarhia bicefală, de ingratitude/nerecunoștință pentru susținerea materială interesată și vătămătoare acordată de autorități.Astfel de acuze au fost aduse și ierarhilor menționați Ioan Ignatie Papp, Roman Ciorogariu, Miron Romanul, Ioan Mețianu, și mai ales Vasile Mangra/multe dintre acțiunile lor bisericești și politice au fost răstălmăcite și condamnate în termeni aspri atât de istoriografia maghiară, cât și de cea românească (greco-catolică și respectiv comunistă). În mod paradoxal prin răstălmăcirea istoriei, ierarhi vrednici și atașați Bisericii și neamului românesc au fost catalogați de istoriografii comuniști-dar nu numai de ei-drept „trădători de țară”, „colaboraționiști”. Pe baza documentelor din arhive, a monografiilor și studiilor minuțios argumentate și elaborate s-a arătat că așa-zisele „acte de trădare națională” a acestor mari bărbați ai Bisericii și culturii românești s-au limitat la declarații formale,la vorbe sau declarații bine-plăcute guvernanților de la Budapesta și respectiv de la Viena. Aceste „vorbe goale”- așa cum arăta Ioan Ignatie Papp erau- de fapt- infirmate de faptele marilor bărbați ai Bisericii și nației românești din Bihorul acestor decenii zbuciumare. Emanuil Gojdu afirma că crede cu tărie în frăția dintre români și maghiari, dar prin demersurile sale

politice din Camera Magnaților și mai cu seamă prin fundația sa a acordat Ortodoxiei (ardelene nu doar bihorene) un sprijin cu totul ieșit din comun. „*Colaboraționistul Mangra*” numit cu ostilitate în multe dintre lucrările greco-catolice și în articolele redactate în perioada comunistă a fost înlăturat de la catedră de autoritățile maghiare tocmai datorită spiritului său intransigent.

În mod deosebit, remarcăm faptul că fruntașii clerului și laicului ortodox bihorean erau fie de origine macodo-română, fie îndeaproape înrudiți cu mariile și influentele familii macedo-române din Ungaria (înțelegând aici, atât Ungaria propriu-zisă cât și Transilvania și Banatul), Mitropolitul Șaguna și marele mecenat Gojdu, Jiga, Zigre, Partenie Cosma, Aurel Lazăr, Alexandru Roman ca și ceilalți fruntași ai Bihorului sunt cuprinși în aceste două categorii de slujitori și binefăcători/apărători ai Ortodoxiei. Iubirea față de Ortodoxie și de neam a macedo-românilor și descendenților, respectiv rudeniilor lor s-a manifestat și printr-o remarcabilă jefelnicie materială ei fiind principalii ctitori ai primelor biserici românești în Oradea (Velența), Cluj (biserica din deal”), a catedralelor chiriarhale din Arad și Sibiu...beneficiind de anumite privilegii acordate de Curtea de la Viena și de guvernării de la Budapesta, macedo-românii (și descendenții lor s-au remarcat ca negustori, avocați/notari, respectiv clerici). Aceste amănunte sunt evidențiate mai ales de profesorul Teodor Neș, care a insistat asupra detaliilor genealogice a „oamenilor din Bihor” și a reliefat contribuția lor la ctitorirea bisericilor și „la rânduirea fundațiilor culturale”.

Un alt aspect vrednic de evidențiat este cel legat de **erudiția** acestor personalități ecleziastice și culturale. Iosif Goldiș, episcop de Arad, provenit din Bihor și legat de activitatea Consistoriului din Velența, s-a impus chiar și-n fața intelectualității maghiare prin studii dedicate romanității și vechimii limbii noastre. Vasile Mangra s-a impus și el prin lucrări temeinic elaborate și prin stăpânirea tuturor subtilităților limbii maghiare.

Aceste trăsături care se regăsesc în istoria bisericească a tuturor ortodocșilor ardeleni, bănățeni ne ajută să înțelegem cât de acerbă era lupta dusă pe plan cultural de fruntașii clerici și mireni ai românilor din Bihor. În epoca dualistă, maghiarizarea a avut numeroase (și felurite) forme de manifestare. Cele mai perfide și mai vătămătoare metode de maghiarizare au vizat Biserica, Școala și Cultura românilor din Bihor. Înființarea Episcopiei de Hajdu-Dorogh, reglementările privitoare la învățământ, (legile aponnyene) subvenționarea școlilor românești cu condiția predării disciplinelor în limba maghiară, atacurile sistematice ale presei maghiare asupra gazetelor românești... reprezintă o serie de acțiuni prin care guvernării de la Budapesta urmăreau slăbirea conștiinței de neam, pierderea identității noastre confesionale și naționale și asimilarea românilor. În acest context, înțelegem mai

profund stăruința cu care marii mecenazi (Gojdu, Jiga) au rânduit fundațiuni școlare și culturale, râvna cu care dascăli precum Nicolae Firu s-au îngrijit de formarea ucenicilor și a unor coruri care să cânte dorul de libertate a românilor bihoreni. În aceste împrejurări grele, ostile, fruntașii Consistoriul de la Velența, episcopii Aradului au sprijinit școlile populare Gimnaziile și toate formele de învățământ românesc.

Majoritatea celor investiți cu aceste înalte responsabilități bisericești Roman Ciorogariu Vasile Mangra, Iosif Goldiș au fost ei înșiși dascăli și au perceput școala și cultura-ca pe un veritabil scut de apărare a identității românești și ca pe o lance a emancipării și libertății depline. În Bihor societățile de lectură ori coralele (Lyra, Hilaria) nu reprezentau simple întruniri ale iubitorilor de literatură, muzică, și poezie, ci veritabile foruri de redeșteptare și afirmare a identității noastre culturale și naționale.

În Bihor-mai mult ca în alte ținuturi ardelene- putem vorbi de martiri ai cauzei naționale. În această categorie vrednică de admirația posterității nu menționăm doar numele delegaților Ciordaș și Bolcaș – ci și cetele de preoți „nepatrioți” închiși la Szeged și Vaț sau trimiși de judecătorii maghiari în temuta temniță de la Sopron.

Așadar, din cercetarea vieții și aspectelor cultural-bisericești din activitatea marilor personalități bihorene putem afirma în mod conclusiv ca în epoca dualismului Ortodoxia a avut aici bărbați vrednici de pomenire. Fie că au făcut parte din rândurile clericilor, fie din mulțimea credincioșilor acești „oameni din Bihor” nu și-au renegat nici nația și nici confesiunea. Chiar dacă **prin vorbe** și-au declarat fidelitatea față de autoritățile imperiale(curtea de la Viena) și de guvernării de la Budapesta, **prin fapte** și-au dovedit cu prisorință credințioșia față de neamul și Biserica străbună. Divergențele minore existente între ortodocșii și greco-catolicii dn Crișana au fost covârșite de convergențele și împreună-lucrarea/colaborarea celor două strane ale neamului românesc, privind în mod obiectiv istoria bisericească a românilor din ținutul bihorean- care trebuie înțeles ca un areal mult mai vast decât actualul județ Bihor-remarcăm faptul că fruntașii clerului și ai enoriașilor de aici au avut o abilitate politică deosebită. Limitându-și colaborarea cu autoritățile maghiare la nivelul formal al declarațiilor de fidelitate și al unor expresii curtenitoare. Pe de altă parte, clericii și mireni bihoreni au făcut tot ce le-a stat în putință ca să apere Biserica, Școala și Cultura românească de ingerințele statului și de maghiarizarea fățișă sau perfidă prin care guvernul de la Budapesta urmărea deznaționalizare și asimilarea tututor nemaghiarilor din spațiul Pannoniei și cel intracarpatic. Având în vedere faptele și nu declarațiile formale ale fruntașilor clerici și mireni din Bihor, autoritățile politice,

bisericești și intelectualitate(ex.presa) maghiară au reacționat ostil aplicând pedepse grele tuturor celor implicați în lupta de emancipare națională, culturală și congesională.Tribunii neamului românesc din Bihor fie că erau din rândurile clerului fie din mulțimea credincioșilor au fost considerați „nepatrioți” și „răzvrătiți” și au fost târați de autorități în „processe injuste” unde câștig de cauză aveau totdeauna elementele maghiare. Având în vedere aceste aspecte, înțelegem de ce mulți dintre fiii elitelor românești din Bihor studiau la Academia de Drept și la Gimnaziile maghiare din Oradea precum și la Facultățile de profil din Budapesta, Debrecen Pozsony (Bratislava) și Viena.În aceste școli superioare erau discriminați,însă aveau perspectiva unor profesii (notar, avocat) prin care putea contribui substanțial la apărarea școlilor, fundațiilor și asociațiilor culturale românești, la contracararea maghiarizării sistematice.

Fiind deosebit de semnificativă, epoca pe care o studiem (sfârșitul secolului al XIX-lea /începutul secolului al XX-lea) a fost tratată de istorici cu atenție deosebită și are- în continuare- o amplă reflectare în istoriografia ecleziastică și profană.